

BOGDAN L. DABIĆ

ADAPTACIJA SLOVENSКИH NAZIVA U SRPSKOHRVATSKOM TEKSTU

Slovenski jezici danas pokrivaju ogromnu teritoriju Evrope, a ruski jezik proširio se i na znatnom području Azije, sve do Tihog okeana. Među indoevropskim jezicima slovenski jezici su i danas sačuvali visok stepen srodnosti, rodoslovne i tipološke. (Znatnija odstupanja u tome pogledu čine bugarski i makedonski jezik). Zapadnoevropski slavisti zapazili su da su dva slovenska jezika iz iste grupe i danas bliži jedan drugome negoli, recimo, dva njemačka dijalekta među sobom. Međutim, odmah nam valja precizirati da se ta srodnost slovenskih jezika ne ispoljava podjednako na svima jezičkim planovima. Ona je očita u leksici i morfologiji, nešto manje u sintaksi, ali su svi slovenski jezici znatno *divergirali na planu fonetike*. Oni su se u fonetici toliko razišli, da to često zamračuje i njihovu leksičku srodnost. Dešava se, naime, da Sloven nefilolog ponekad ne može da prepozna i identifikuje neku zajedničku slovensku riječ u drugom jeziku, napr. srpskohrvatsko *vrba* i poljsko *wierzba* [v'ežba].

Kao što je poznato, svi su slovenski jezici proizašli iz jednoga zajedničkog prajezika koji u nauci zovemo praslovenskim. U procesu raseljavanja Slovena definitivno se raspao i njihov zajednički prajezik. U toku istorijskog života Slovena formirali su se pojedini slovenski narodi a kasnije — uglavnom u periodu kapitalizma — i zasebne slovenske nacije Ali i poslije raspadanja praslenskog jezika kao zajedničkog jezika svih Slovena, slovenski jezici i dalje su se *paralelno razvijali*, jer su i u novoj domovini nastavljene neke ranije započete tendencije — koje su se ocrtavale u staroj slovenskoj pradomovini, s one strane Karpata. U slavističkoj nauci to je zapazio, i prvi istakao, francuski indoeuropeist A. Meje u svojoj čuvenoj knjizi »Opšteslovenski jezik«. Razilaženju i međusobnom udaljavanju slovenskih jezika doprinijeli su činioi prirodni, privredni i kulturni. Neki od slovenskih naroda, na primjer balkanski Sloveni, dospjeli su poslije rase-

ljavanja u drugačije klimatske prilike i na tlo drugačijeg reljefa. To je, razumije se, uticalo na njihov način privređivanja. A dalje — u krajnjoj instanci — to se odrazilo na formiranje nove leksike u južnoslovenskim jezicima. Ovo priznaju i naglašavaju i slavisti (napr. Bernštejn) i balkanolozi (napr. Skok).

Sa druge strane, raseljeni Sloveni dospijevali su u novi civilizacijski krug (napr. balkanski Sloveni došli su u dodir sa Vizantijom i sa Rimom; a zapadni Sloveni stupili su u kontakt sa Rimom i sa Nijemcima). Ovome valja još dodati da su raseljeni slovenski narodi dobili i nove jezičke susjede: Albance, Grke, Italijane, Mađare. Sve je to moralo uticati da se i njihov jezik modifikuje u smislu kontakta jezika — koji se razlikuju rodoslovno i tipološki. A to se najprije osjeti baš u leksici. Međutim, dodir sa susjednim jezicima ponekad je izmijenio tipološki lik nekih slovenskih jezika (napr. bugarski i makedonski jezik izgubili su deklinaciju imenskih riječi, a dobili su član). U počecima slovenske pismenosti staroslovenski jezik opsluživao je kulturu i književnost većine slovenskih naroda. I dugo vremena »mrtvi« staroslovenski jezik bio je živa veza među slovenskim književnim jezicima (nacionalnim). To je imalo svoju negativnu stranu, ali i pozitivan učinak. Negativno je to što je upotreba staroslovenskog jezika usporavala i kočila uvođenje narodnog jezika u književnost (npr. kod Srba dovukovskog perioda). Pozitivno je što je staroslovenski jezik bio snažna duhovna i kulturna veza među pojedinim slovenskim narodima.

Slovenski književni jezici konačno su se uobličili, uglavnom, u XIX vijeku. Poznato je da nastanak i razvoj književnog jezika zavisi od kulturne i političke istorije naroda kojemu on služi kao oruđe civilizacije. U XIX i XX vijeku više slovenskih država nastalo je u rezultatu oslobođanja ispod tuđinskog jarma: Srbija i Bugarska, na primjer; a po završetku prvog svjetskog rata stvorene su dvije nove samostalne države: Čehoslovačka i Jugoslavija. Tako su i književni jezici bugarski, češki i srpskohrvatski — postali jezici škole i nauke, pa su morali da stvaraju vlastitu terminologiju. Nosioci sh. jezika, na primjer, dugo vremena bili su u sastavu raznih država, što će reći da su živjeli i drugačijim kulturnim životom. Svaki od slovenskih naroda uopšte je popunjavao fond kulturne leksike, uglavnom, nezavisno jedan od drugog. Zbog toga su slovenski jezici i danas vrlo bliski među sobom u osnovnom leksičkom fondu, ali su se znatno *udaljili u kulturnoj leksici*. Stoga je slovenački slavista R. Nahtigal s pravom konstatovao da se dva neškolvana Slovena uvijek bolje sporazume nego dva obrazovana Slovena.

A. Meje dokazuje da su još stari Sloveni, kao nosioci jednog jezika, imali razvijenu svijest o pripadnosti jednom te istom narodu (sami su se nazivali Slovenima) i o tome da govore jednim te istim jezikom. Ovome u prilog ide činjenica da su slovenski apostoli nazvali staroslovenski jezik prosto *slovenskim* (jęзыкъ словѣнскѣ). Za takvo tvrđenje postoje i danas čisto lingvistički dokazi: neki slovenski narodi nazivaju se i sada slovenskim imenom (Slovaci, Slovenci), a svoj jezik nazivaju *slovenskim*. Ili, na primjer, dubrovački pjesnici XV—XVIII

vijeka upotrebljavaju pridjev *slovenski* približno u istom onom značenju koje će u XIX vijeku poprimiti pridjev *ilirski*, tj. 'južnoslovenski'. Stoga se slobodno može reći da se kod svih slovenskih naroda sačuvala svijest (i čak izvjestan sentiment!) o etničkoj i jezičkoj srodnosti slovenskih naroda.

Slovenska kulturna i književna uzajamnost nije nikad ostvarena u onom idealnom vidu, kako su je formulisali češki *buditelji* i naši *ilirci*. Ali kulturne veze među pojedinim slovenskim narodima nisu nikad sasvim ugasle, mada su one bivale slabije i jače, zavisno od političke i socijalne situacije. Danas u Evropi funkcioniše 12 zasebnih slovenskih književnih jezika: 4 južnoslovenska (3 u Jugoslaviji — slovenački, srpskohrvatski i makedonski), 1 u Bugarskoj (bugarski); 3 istočnoslovenska (bjeloruski, ruski i ukrajinski — svi u SSSR-u); 5 zapadnoslovenskih (1 u Poljskoj — poljski, 2 u Čehoslovačkoj — češki i slovački, 2 u Istočnoj Njemačkoj — gornjolužički i donjolužički). Neki od slovenskih jezika upotrebljavaju isključivo latinicu (svi zapadnoslovenski), a od južnoslovenskih samo se slovenački služi isključivo latinicom. Svi istočnoslovenski jezici služe se isključivo ćirilicom, a od južnoslovenskih samo se bugarski i makedonski služe isključivo ćirilicom. Ima, međutim, i takvih slovenskih jezika koji se služe sa dvije azbuke, ćirilicom i latinicom; to je slučaj sh. jezika. Upotreba azbukâ u pojedinim slovenskim jezicima u prošlosti je izgledala drugačije. Najstarija slovenska azbuka bila je glagoljica (u živoj upotrebi u IX i X vijeku), nju je u široj upotrebi brzo potisnula ćirilica. A tek znatno kasnije, od XIV vijeka, počela je na području hrvatskosrpskog jezika da se upotrebljava latinica. (A bilo je u slovenskoj kulturnoj i književnoj istoriji i epizodne upotrebe grčkog i arapskog pisma).

Nakon svega onoga što je poznato, a što je i sad rečeno, o velikoj bliskosti i srodnosti slovenskih jezika, reklo bi se da će adaptacija slovenskih naziva u našem tekstu biti vrlo lagana. Ali nije to baš tako. Adaptacija slovenskih riječi zadaje nam podosta teškoća i nedoumica, jer svaki od slovenskih jezika ima svoj sistem morfologije i svoj inventar glasova. Zbog prirode ovoga skupa ja ću se više pozabaviti adaptacijom *na fonološkom i pravopisnom nivou*, a samo ću se ovlaš dotaknuti adaptacije na morfološkom planu. Metodološki je uputno da posebno razmotrimo adaptaciju riječi iz onih slovenskih jezika koji se služe latinicom, a posebno iz onih jezika koji se služe ćirilicom. Stoga je najbolje da počemo od slovenskih jezika koji su zastupljeni u našoj zemlji: slovenačkog i makedonskog.

SLOVENAČKI JEZIK

Na vokalskom planu slovenački se razlikuje od sh. jezika prisustvom redukovanog *e* [ə] i opozicijom po tembru dvaju e-vokala: otvorenog [ɛ] i zatvorenog [e]. U našem jeziku nema mogućnosti da se ta opozicija sačuva, nego će se sva tri ova glasa pisati i izgovarati kao obično *e*. Rjeđe se dešava da se redukovano *e* sasvim izostavi kod nas, npr. Prešern za slovenačko Prešeren. Na suglasničkom planu

zaslužuju da se pomenu dva slovenačka suglasnika: L i V. Oni se, u određenim pozicijama, izgovaraju jednako, naime kao neslogovno u. Mi, međutim, nemamo dovoljno motiva da hvatamo te položajne nijanse, pa ćemo ih izgovarati onako kako Slovenci pišu: Tavčar, Volk; a ne Тауџар, Воуџ — kako Slovenci zbilja izgovaraju.

MAKEDONSKI JEZIK

Naš pravopis proklamuje da se »imena iz slovenskih jezika koji se služe ćirilicom preuzimaju pretežno po izgovoru« (115). U svojstvu primjera navode se lična i geografska imena: Горче = Đorče, Горгов = Đorgov, Гевгелиа = Đevdelija, КОСЕВ = Čosev itd. Na vokalskom planu makedonski jezik podudara se s našim jezikom, a na suglasničkom planu razlikuje se od sh. jezika prisustvom S, *k* i *ř*. Fonema S (na primjer Сивгаров, свон i slično) prenosi se u naš jezik digrafom DZ. Iako naš jezik nema toga glasa, ovakav način transkripcije može se smatrati dobrim. Ma kako da mi izgovorimo DZ, njegova realizacija biće bliska makedonskoj afrikati S, a identifikacija će biti zadovoljavajuća. Što se tiče supstitucije makedonskih *k* i *ř* našim suglasnicima Č i Đ, ona je sasvim dobra. Održano je važno načelo pravopisne transkripcije: sredstvima fonema našeg jezika sačuvati relevantnu opoziciju makedonskog jezika. Ovo zbog toga što su navedeni makedonski glasovi *etimološki i funkcionalno* jednaki našima Č i Đ. Što se tiče njihove fonetičke realizacije, ovdje pripomaže i to što se naše Č i Đ izgovaraju vrlo umekšano — na krajnjem zapadu Hrvatske i na krajnjem istoku Srbije. Osim toga, valja znati da i sami Makedonci nisu jedinstveni u izgovoru glasova *k* i *ř*: jedni ih izgovaraju tako, a drugi — kao *t'* i *d'*. Lakšoj transkripciji makedonskih naziva doprinosi i to što je makedonska ćirilica sačinjena po modelu Vukova pisma i da je makedonski pravopis takođe fonetički.

BUGARSKI JEZIK

Savremeni bugarski jezik ima glasova koji se ne mogu lako supstituisati našim, niti se mogu valjano sačuvati neke bugarske fonološke opozicije. Podvođenja u ovome slučaju mnogo su proizvoljnija i ne daju uvijek srećno rješenje. Najviše poteškoća zadaje nam bugarski glas Ъ: дѢн, сѢн. Mi ga transkribujemo sa *a*. To nije precizno ni dobro, ali bolje mogućnosti nemamo. Pri prenošenju ovoga glasa u naš tekst moramo imati na umu da je on u savremenom bugarskom jeziku dvojakog porijekla: 1) od praslovenskog Ъ, б 2) od praslovenskog Ѡ. Stoga se njegova transkripcija sa *a* u našem tekstu može nekako primiti kao zadovoljavajuća — u slučaju kad je Ъ kontinuant praslovenskih poluglasa (npr. дѢн, сѢн). Teže se prima tamo gdje je bugarsko Ъ kontinuant praslovenskog Ѡ (npr. голаб < golѠбъ). Teško se prima u našem tekstu *a* za bugarsko Ъ i u zajedničkim turcizmima: Kazanlak za bugarsko KazanлѠк (ovo zbog toga što je sh. zamjena za ovaj turski formant izvršena pomoću formanta — *luk*). Lingvistički je ispravno što se bugarski glas ispušta u kombinacijama

sa slogotvornim sonantima R i L.¹) Ali manje je prikladno ispuštanje bugarskoga Ъ uz sonant L: *Vlkov* za bugarsko ВЛЪКОВ. Ovo iz prostog razloga što u sh. jeziku ne postoji slogotvorno L. Međutim, ovdje se ne radi o nesavršenosti sastavljača pravopisa, već o prirodnim ograničenjima i nemogućnostima. Što se tiče transkripcije bugarskoga Ъ u krajnjim slogovima riječi, tu je nađeno dobro i jedino moguće rješenje: *Iskar* za bug. ИСКЪР, *Dimitar* za bug. ДИМИТЪР. Tu su pravopisci bili primorani da poštuju jedan zakon o reparticipiji fonema u našem jeziku: sh. jezik, naime, ne trpi gomilanje suglasnika na kraju riječi. To se ispoljava u svima preuzetim riječima kod nas, pa ma iz kojeg jezika one bile. (Uporedi: *Pet-a-r*, *lit-a-r*, *komuniz-a-m* i sl.).

Sasvim je dobro i lingvistički ispravno što se u našem tekstu čuva meko bugarsko L i N ispred O, Я, Ю: *Koljo*, *Ognjanov*, *Ljubomir*. Zanimljiv je tretman umekšanih bugarskih dentala D i T, kao i umekšanih zadnjonepčanih ĸ i ħ. Naime, umekšani D i T prenose se u naš tekst kao *dj*, *tj*. (Drugačije nije ni moguće u našem fonološkom sistemu, ako izuzmemo eventualnu supstituciju sa Đ i Ć; uporedi transkripciju ruskih umekšanih suglasnika. U primjerima *Djurov*, *Totju* za bug. ДЮРОВ, ТОТЮ vidimo kako to izgleda konkretno). Ali zanimljivo je, i simptomatično, da se ovdje nije pribjegli supstituciji. To u još većoj mjeri važi za glasove ĸ i ħ: naime, bugarski ĸ, ħ pišu se kod nas kao kombinacije *kj*, *gj* (npr. *Kjuljavkov* za bug. КЮЛЯВКОВ *Gjaurov* za bug. ГЯУРОВ). A isti ti glasovi makedonskog jezika supstituišu se u našem tekstu našim glasovima Ć i Đ. Ova različita interpretacija gotovo istih glasova bugarskog i makedonskog jezika vrlo je karakteristična: ona nam govori o tome da su Makedonci u XX vijeku živjeli u tješnjem dodiru sa Srbima negoli sa Bugarima.

Još jedna fonetička sekvenca zaslužuje komentar. Pravopisci odlučuju da u pisanju ostaje vokal E (bez prejetacije) u položaju poslije A(Я) E, O, Y, na primjer: *Isaev*, *Gruev*, *Panteleev* za bug. ИСАЕВ, ГРУЕВ, ПАНТЕЛЕЕВ. Međutim, drugačije se propisuje kad je vokal E u položaju poslije *i*. Doduše, za ovo ima i fonetičkog opravdanja; stoga i pišemo *Pijev*, *Georgijev* za bug. ИЛИЕВ, ГЕОРГИЕВ. A možda bismo mogli dopustiti pisanje J i u prethodnim kombinacijama. Za to postoje dva razloga: 1) potreba jednoobraznosti 2) minimalna adaptacija zajedničkih riječi blisko srodnih jezika. Međutim, sastavljači pravopisa češće se upravljaју prema grafiji a manje prema fonetici.

BJELORUSKI JEZIK

Zbog slabih direktnih dodira sa Bjelorusima, naš pravopis nije ni predvidio kako bismo imali vršiti transkripciju sa ovoga jezika. Stoga ćemo dati neke informacije o bjeloruskom jeziku, o njegovoj grafiji i pravopisu i predložiti neka rješenja u tome smislu.

¹ To je dopustivo iz sljedećeg razloga: u opšteslovenskom jeziku postojao je vokalne R i L, pa i bugarski i sh. izgovor te kombinacije može da bude primljen i kod jednih i kod drugih.

Bjeloruski književni jezik definitivno se konstituisao tek poslije oktobarske revolucije. Svi slovenski jezici koji su se kasno uobličili kao književni imaju obično fonetički pravopis.²⁾ U tome pogledu karakterističan je slučaj bjeloruskog i makedonskog jezika. Za bjeloruski pravopis ruski slavisti često kažu da je *pretjerano fonetski*. Pošto je bjeloruski pravopis zbilja strogo fonetski, onda će nam teškoće u pisanju bjeloruskih naziva pričinjavati samo oni glasovi kojih nema u sh. jeziku .

Bjeloruski jezik ima suglasnik ДЗ u mekoj i tvrdoj varijanti, a ima i umekšano И. Osim toga, razvio je — poput ukrajinskog — tzv. kratko ѣ (у), koje je trojakog postanja: 1. od vokala U, 2. od suglasnika V i 3. od suglasnika L. Transkripcija umekšanog bjeloruskog ДЗ može se riješiti na onaj način kako je to kod nas uobičajeno: pisanjem suglasnika J. Ali valjalo bi precizirati kad je to prikladno, a kad opet nije. Smatram da je u položaju ispred vokala *i* najbolje zanemariti umekšanost. Za razliku od sličnih ruskih glasova, za bjeloruski bi se smjela preporučiti i supstitucija sa našim Đ i Ć za bjelorusko дь, ть. (Za ruski jezik to ne bi valjalo). Bjelorusko neslogovno U zadaje nam dosta poteškoća pri prenošenju u naš tekst i zasad bi tu bilo teško preporučiti jedan od načina kao dobar, a druge oglasiti lošim. Na suglasničkom planu još nam ostaje bjelorusko *zvučno h*. Bjelorusi ga pišu sa Г, kao i Ukrajinci, obilježavajući time njegovo etimološko porijeklo. Dobra strana takvog pisanja je u tome što se tako bolje čuva veza sa ruskim jezikom i ostalim slovenskim jezicima. U bjeloruskom i ukrajinskom jeziku ovaj glas može se pisati znakom Г zbog dosljednosti u pomjeranju artikulacije (svako slovensko G prešlo je u navedenim jezicima u *zvučno h*, bez obzira na poziciju). Time je grafem Г oslobođen svoje bivše funkcije. Ali u našem tekstu mi moramo da pišemo taj suglasnik slovom *h*, jer je naše G već zauzet grafem. A bilo bi veoma dobro kad bismo i mi mogli da ga pišemo slovom G.

Bjelorusko Ъl pisaćemo kao obično *i*, kao i u ruskim nazivima.

UKRAJINSKI JEZIK

Negdje u XIV vijeku ukrajinski jezik već je bio zaseban slovenski jezik, a tek u XIX vijeku on se konstituisao kao književni jezik. To je bitna karakteristika njegova. Poslije ispadanja poluglasa u ukrajinskom jeziku nastupili su procesi koji su ga znatno udaljili — na fonetičkome planu — od ruskog jezika. Tako je, na primjer, u ukrajinskom jeziku znatno smanjen obim umekšavanja suglasnika. To se u slavistici zove *ukrajinska dispalatalizacija* ispred vokalâ И (novoga) i E. Time se ukrajinski približio sh. jeziku, pa nam je utoliko i transkripcija olakšana.

U ukrajinskom jeziku, kao i u bjeloruskom, prešlo je svako slovensko *g* u *zvučno h*. Pošto je ovo razmotreno kod bjeloruskog jezika,

²⁾ Uporedi Vukovo argumentisanje: srpski pravopis ne može biti istorijski, jer srpski književni jezik nema istorije!

nećemo se ovdje ponavljati. Možemo samo napomenuti da se takvo *h* u jednoj fazi ukrajinske pravopisne prakse pisalo se naročitim slovom Г (Г sa kvačicom okrenutom prema gore). Na žalost, Ukrajinci su kasnije odustali od ovoga slova.

Što se tiče umekšanih suglasnika u ukrajinskom jeziku, mi u našem tekstu možemo valjano izraziti njihovu mekoću samo za N i L (umekšavanje se vrši ispred novog ukrajinskog *i*, a takođe ispred Я i Ю. Novo ukrajinsko *i* dvojakog je postanja: 1. od opšteslovenskog *ě* i 2. od suženih samoglasnika O i E u zatvorenom slogu. Naše riječi *med*, *led*; *konj*, *voz* glase u ukrajinskom: м і д, л і д; к і нь, в і з. Ukrajinski jezik ima u svome samoglasničkom sistemu neslogovno *u*. Ono je postalo od U, od V i od L. Za njega važi ono isto što smo rekli za taj glas u bjeloruskom jeziku.

Posebno je pitanje kako ćemo postupiti sa onim oblicima ukrajinske padežne paradigme — gdje je samo u nominativu izvršeno tzv. sužavanje vokala u zatvorenom slogu. Ovdje nam kao neki presedan može da posluži poljski jezik (sa kojim više kontaktiramo). Pošto mi u našem tekstu ne pišemo *Krakuf*, već *Krakov*, tako ćemo postupiti i sa ukrajinskim nazivima tipa КИЇВ [kyjiu], tj. pisali bismo *Kijiv*. Doduše, time otežavamo identifikaciju, ali utjerujemo u paradigmu oblik koji inače strši iz nje. U takvim slučajevima odlučuje jezička psihologija: pošto u pretežnoj većini članova jedne paradigme nema sužavanja, odustajemo od njega i u nominativu. Jezičko osjećanje nosilaca sh. jezika nema čula za takvu fonetičku igru. (Doduše, jezičko osjećanje ne bi smjelo biti presudan činilac u ovakvim pitanjima, ali se dešava da ono to jeste.) U ovome slijedu mišljenja zgodno je da se pomene i adaptiranje naših kajkavskih imena koja sadrže nepostojano E. Neće biti u pravu oni naši lingvisti koji misle da takvo E treba da iščezne u zavisnim padežima. A evo zbog čega nisu: štokavac nema osjećanja za nepostojano E; njemu je to strano isto onoliko koliko mu je strano češko ili rusko nepostojano E. Da je to tako, najbolje nam pokazuje sistemski reakcija učenika — štokavaca. Oni će govoriti *Gubec*, *Gubeca*, *Gubecu*... ili *Gubac*, *Gupca*, *Gupcu*... S ovim je zgodno isporediti neosjećanje našeg nepostojanog *a* kod Poljaka i Rusa. Oni će reći ovako: »Byłem w Zadarze, w Kragujewace», Я был в Задаре, Крагуеваце”.

RUSKI JEZIK

Neposredni dodir sa ruskim jezikom vrlo je starog datuma i dugo je trajao u kontinuitetu. Stoga se formirao dosta čvrst uzus — kako treba pisati ruske nazive u našem tekstu, a u prvom redu lična i geografska imena. Razmotrimo najprije kakve propise i uputstva daje naš pravopis o tome. Prije svega, za ruske nazive propisuje se načelna obaveza da se u našem tekstu izrazi jednačenjem po zvučnosti: *Mereškovski*, *Bezborotko*, *Glatkov* za rusko Мережковский, Безборотко, Гладков. Ovaj zahtjev ima svoga rezona, jer je to jednačenje zapravo provedeno i u ruskom izgovoru, samo što nije izraženo u pismu. Ali naš pravopis dopušta i neka odstupanja, doduše s napomenom da su ona vrlo rijetka: *Musorgski*. Ni to nije sve, u pravopisu

ima jedna odredba koja glasi ovako: »Ali se katkad vlastita imena mogu prenositi i sa zadržavanjem izvornih glasova: Gladkov, Rudčenko, Razcvetnikov i sl.« (115). Dalje, pravopis nas poučava da treba eliminisati u našem tekstu udvojene suglasnike i *udvojene vokale*. Ono prvo jasno nam je zbog čega je: zbog toga što u našem jeziku nema geminata; ali ovo drugo ničim se ne obrazlaže. S razlogom se možemo upitati: zbog čega bi se udvojeni samoglasnici imali obavezno eliminisati? Utoliko prije što njih ima i u našem jeziku, npr. *poorana, poodavno, crnooka* i sl. Doduše, pravopis navodi riječ sa dva *a* u sekvensi: Чаадаев i uči nas da to u našem tekstu treba pisati *Čadajev*. Kao da mi ne možemo lako i lijepo izgovoriti dva *a* zaredom!

Pridjevski završeci ruskih imena na -ый, -ой, adaptiraju se u našem tekstu. Rješenja što ih daje naš važeći pravopis u tome smislu načelno su dobra. (Uporedi i Pravopisni priručnik trojice koautora, u izd. »Svjetlost« na str. 205). Imena sa završetkom -ый, -ий gube ono *J* na apsolutnom kraju riječi. Ovo ima svoga opravdanja iz sljedećih razloga: 1. ovom operacijom rusko ime se adaptira i 2. glas *J* poslije *i* nalazi se u slaboj fonetičkoj poziciji. Na primjer: *Gorki* za rusko Горький, *Zukovski* za rusko Жуковский i mnoga druga. Pitanje adaptacije ruskog završetka ОИ malo je složenije nego što bi se dalo zaključiti po jednoznačnom rješenju našega pravopisa. Prije svega, završetak ОИ je u ruskom jeziku vazda naglašen, a to već uslovljava prvi stepen njegove adaptacije u našem tekstu, jer u sh. jeziku akcenat ne može stajati na posljednjem slogu (načelno). Ostavljanje ruskog završetka ОИ u našem tekstu *ima dalekosežne morfološke implikacije*: time bi imenica iz pridjevske deklinacije morala da pređe u imeničku, što se zbilja i dešava. Uporedi rusko Толстой, Толстого, Толстому... sa našim *Tolstoj, Tolstoja, Tolstiju*... A to su velika oblička prestrojanja! Ponekad se rusko ЦКОИ transformiše u našem tekstu u -cki: *Trubecki* i sl. za rusko Трубецкой.

Kod ženskih imena ovoga tipa ispušta se završno -JA, koje ih uobličava na ruski način: *Krupska, Dostojevska* za rusko Крупская, Достоевская. Ovakva su imena u *korelaciji* sa tipom muških prezimena kao što je *Gorki* za rusko Горький, zato je ova pravopisna odredba dobra i prihvatljiva. Međutim, ima razloga da topografske karte, osobito vojne, ostanu pri ruskim oblicima tipa *Krivoj Rog* i slično. Ovo zbog lakše i sigurnije identifikacije. Osim toga, ja mislim da bismo mogli upotrijebiti naše determinative Gornji i Donji... umjesto ruskih za rusko Нижний Новгород, Верхний Волоочок. Time bismo čitaocu pružili minimalnu motivisanost i približili mu takve nazive. Bibliotekari takođe mogu imati svoje razloge da pišu: *Gor'kij, Dostoevskij*, ali to je nešto izvan pravopisa. Njima je potrebna isključivo *grafijska istovetnost*, a ne fonetička. Ovdje se, zapravo, i ne radi o transkripciji, već o tranliteraciji.

Kao što smo to vidjeli u postupku sa bjeloruskim i ukrajinskim jezikom, nama je vrlo teško da prenesemo umekšane suglasnike u naš tekst. Ovo u potpunosti važi i za ruski jezik. Pa ipak, reći ćemo da naš pravopis u jednom slučaju nije baš ponudio rješenje koje bismo mogli lako prihvatiti. Radi se o zamjeni ruskih *umekšanih n' i l'*

našim *tvrdim* suglasnicima N i L. Ovim načinom pravopisci su se ogriješili o svoj sopstveni princip koji su sami proklamovali na prethodnoj stranici pravopisa: »Opće je pravilo da se pri prenošenju slovenskih imena u naš jezik pojedini glasovi koji su zajednički našem i dotičnom jeziku prenose istim glasovima našeg jezika, a glasovi kojih nema u našem jeziku — najsirodnijim našim glasovima.« (118) Međutim, pri ovakvom pisanju pomenutih glasova ruskog jezika *nije zadovoljen ni fonetički ni fonološki princip*. Tačno je da su ruski glasovi *n'* i *l'* umekšani, a naši NJ i LJ su meki, ali su oni najbliža zamjena za ruske glasove i sasvim su im bliski. Stoga bi bilo bolje da je naš pravopis izuzeo umekšane ruske *n'* i *l'* iz opšte odredbe o pisanju umekšanih suglasnika. Ako se u nekim ruskim imenima odranije pisalo naše NJ i Lj za ruske *ń* i *ľ*, sad se to proglašava izuzetkom: *Ljermontov, Onjegin, Bakunjin*. Ime *Lenjin* moglo bi se objasniti disimilacijom (kao molenje, dijeljenje). Pisanje LJ dozvoljava se samo u onim slučajevima »u kojima ruski oblik odgovara srpskohrvatskom: *Jakovljević, Vasiljevski*.« (119) Sve u svemu, možemo reći da je pravopis ovakvom svojom odredbom žrtvovao fonologiju fonetici. Zbog čega da pišemo *Lebedev* i *Lidin*, kad je tačnije i bliže *Ljebedev* i *Ljidin*?

Pravopisna odredba o pisanju ruskih imena njemačkog, jevrejskog itd. porijekla sasvim je dobra i prihvatljiva. Naime, propisuje se da ih ostavimo u ruskoj obradi: *Giljferding, Ejzenštejn* i sl. Ostavljanje forme Hercen, kao izuzetak, uvjerljivo je obrazloženo.

Što se tiče ruskog samoglasničkog sistema, on se dijametralno razlikuje od našeg. Zato u našem tekstu ruske vokale pišemo uvijek u onoj vrijednosti kakvu oni imaju u naglašenoj poziciji. Sve ruske redukcije su zanemarene, jer se ništa u tome pravcu nije moglo učiniti — da se one sačuvaju u našem tekstu.

ČESKI JEZIK

Češka latinica uređena je po sistemu nadrednih znakova, isto kao naša. (Tačnije rečeno, naša abeceda je podešena po modelu češke). Ta činjenica već sama po sebi olakšava nam prenošenje čeških naziva u naš tekst. Osim toga, i vokalski sistem češkog jezika podudara se s našim: u oba jezika postoji 5 istih osnovnih vokala. U češkom jeziku postoji opozicija dug vokal/kratak vokal, tačno kao i u našem jeziku. Međutim, Česi uvijek bilježe u pisanju dugi vokal znakom *'*, a mi ne. Razumije se da nećemo ni u češkim nazivima obilježavati dužinu, nego ćemo je zanemariti. Da ne bi naši čitaoci dolazili u zabludu, potrebno je reći da dva češka slova označavaju jedan te isti samoglasnik: *i, y = i*. Mi ćemo, dabome, u našem tekstu pisati uvijek *i* (jer imamo u vidu fonetičko pisanje). Prema tome, I i Y su u češkom jeziku samo dvije grafeme, a ne dva različita glasa. Doduše, slovo Y ima i jednu pravopisnu funkciju: ono kazuje da se suglasnici N, D, T ispred njega ne umekšavaju. O tome, svakako, treba voditi računa pri zamjeni češkog Y našim I. Komentar zaslužuje i češko slovo *ě*, jer ono ima dvije različite vrijednosti u češkoj grafiji: 1. izgovara se kao [e] i pokazuje se da su prethodni N, D, T umekšani; npr. *Něm-*

cová, Budějovice, Těšín = [N'emcová], [Bud'ejovice], [T'ešin] i 2. poslije usnenih suglasnika označava sekvencu JE: Bělič, Věra = Bjelič, Vjera.

Na suglasničkom planu razlike između češkog jezika i našega vrlo su velike. Češki jezik ima dva specifična suglasnika: zvučno H i tzv. rogato R. Onaj prvi zastupljen je još u slovačkom, u bjeloruskom i ukrajinskom, ali nama je on veoma stran. Nevolja je u tome što češki jezik ima i obično *h* (bezvučno), koje se piše CH. Uzgred budi rečeno, to je jedina složena grafema u češkom pismu. Pomenuta dva *h*-glasa stoje u fonološkoj opoziciji, ali se pri prenošenju čeških naziva u naš tekst ta opozicija neutrališe. Na primjer, češko *snaha* znači 'nastojanje, trud'; a češko *snacha* znači 'nevjesta, snaha'. U našem tekstu pišaćemo uvijek samo *h*: *Havranek*, *Mácha* za češko Havránek, Mácha. Pošto je zvučni *h* postao od opšteslovenskoga *g*, možemo biti sigurni da su one češke riječi koje sadrže G pozajmljene. Suglasnik R toliko je specifičan da ga valjano umiju izgovoriti samo Česi. Za ovaj glas Bernštejn je rekao da je to »glas složene tvorbe«, a Trubecki kaže da je »na Ž nalik«. Osnovna vrijednost njegova jeste RŽ i RŠ izgovoreni stopljeno, kao afrikat. Realizacija zavisi od položaja u riječi. Naš pravopis razlikuje tri pozicije: 1. na početku i na kraju riječi, 2. iza zvučnih suglasnika, 3. iza bezvučnih suglasnika. U tome smislu daje se ovakva odredba: »Slovo R na početku i na kraju riječi i između samoglasnikâ piše se skupom slova RŽ, iza zvučnih suglasnika slovom Ž, a iza bezvučnih suglasnika slovom Š.« (164). Tamo se daju i primjeri: *Rehoř* = Ržehorž, *Dvořák* = Dvoržak, *Pohoř* = Pohorž, *Březina* = Bžezina, *Třebizský* = Tšebiski. Ovdje bi trebalo precizirati prvu poziciju: na početku riječi *ispred samoglasnika*, jer ispred (bezvučnog) suglasnika ne bismo mogli pisati RŽ, već samo RŠ; na primjer *řka* = [rška] 'rekući' i sl.

Što se tiče češkog nepostojanog E, razumije se da će ono ostati u svima padežima: *Hašek*, *Haška*, *Hašku*... i sl. Prenošnje čeških umekšanih suglasnika pričinjava nam manje teškoća, jer ih ima svega dva (D i T) — ako uzmemo u obzir da se češko *ň* zamjenjuje našim NJ.

SLOVAČKI JEZIK

U svome vokalskom sistemu slovački ima 2 glasa kojih nema ni u češkom ni u sh. jeziku. To su diftong *ô* i vokal *ä*. Prvi se razvio iz praslovenskog dugog O, a drugi iz nazalnog samoglasnika *ɛ̃*: *vôl'a*, *mäs̃o* < *volja, *męšo. Naš pravopis, na žalost, ne pominje uopšte tih vokala. Razumije se da ćemo u našem tekstu *ä* zamijeniti sa E, ali ostaje pitanje: šta ćemo sa *ô*? Ovdje su moguća dva rješenja: pisati UO (prema izgovoru) ili pisati O (držeći se slovačkog načina pisanja). Na suglasničkom planu slovački se razlikuje od češkog odsustvom R i prisustvom *l'*. Oba ova suglasnika vrlo su markantni i služe kao dobar znak za prepoznavanje slovačkog jezika. Što se tiče umekšanih suglasnika, slovački nam zadaje još manje teškoća nego češki, jer u slovačkom postoje i *ň* i *l'*. Način prenošenja slovačkih diftonga dobro

je riješen u našem pravopisu. Na str. 164. kaže se: »diftonzi ia, ie prenose se u hrvatskosrpski jezik kao JE, JA, osim u poziciji poslije L i N.« Slovački jezik ima i suglasnik DZ, njega ćemo pisati tako i u našem tekstu. Ma kako da izgovorimo tu sekvencu u sh, jeziku, biće dobro: Priedviza = Prjevidza, Medzany = Medzani.

POLJSKI JEZIK

Poljski se znatno razlikuje od sh. jezika, i po svome suglasničkom inventaru i po sistemu samoglasnika. U poljskom postoje 3 vokala više nego u srpskohrvatskom. To su: Y, zatim dva nazalna samoglasnika: ą i ę. Poljski je jedini od modernih slovenskih jezika sačuvaov nosne samoglasnike. (Doduše njihova reparticija ne slaže se ni sa prasllovenskom ni sa staroslovenskom). U savremenom poljskom jeziku nazali se *izgovaraju kao pravi nosni samoglasnici* samo u položaju ispred frikativnih suglasnika: *wąsy, wiązać, wążać*. Inače *podliježu dekomponovanju*. Tako ispred labijala nazalni samoglasnik se raspada na kombinaciju O+M, odnosno E+M, na primjer: *Dąbrowska* = *Dom-browska*, *Zaręba* = *Zaremba*. Stoga je dobra odredba našeg pravopisa — da se poljski nalazi u položaju ispred usnenih suglasnika imaju pisati kao kombinacije OM, EM. (S ovim je zgodno isporučiti pisanje naših riječi *zelembać, stambeni* i sl. Inače poljske nazale zamjenjujemo ovako: ą sa ON, a ę sa EN. Primjeri: *Wąsaty* = *Vonsati*, *Częstochowa* = *Čenstohova*.)

Poljski samoglasnik Y, iako je on u fonološkoj opoziciji sa i, mi nemamo mogućnosti da transkribujemo zasebnim našim glasom. Zato ćemo ga zamijeniti sa I, kao što postupamo i sa ruskim odgo-varajućim glasom. Primjeri: *Wysocki* = *Visocki*, *Bydgość* = *Bidgość*. Ovdje je prilika da se napomene izvjesna zbrka, koja ponekad nastane u našoj štampi. Naime, pomiješaju se poljska i češka prezimena, u težnji za izvornim pisanjem. Treba znati: poljska prezimena završavaju se na -SKI, -CKI, a češka na -CKY, -SKY.

Poljska abeceda uređena je po sistemu složenih grafema, dakle sasvim drugačije od češke. Samo se glas Ž piše jednim znakom (Z s tačkom), a u određenim položajima pišu se jednim znakom i umekšani suglasnici ś, ź, ć. Ostali palatalni suglasnici, kojih u poljskom jeziku ima u izobilju, pišu se sa dva znaka: CZ = č, SZ = š itd. Poljski jezik odlikuje se specifičnim razvitkom na planu fonetike. On je, poput ruskog jezika, odlično sačuvaov fonološku opoziciju suglasnika po umekšanosti. U našem tekstu mi tu osobinu ne možemo valjano prenijeti. Dotaknuću se samo umekšanih k i g. Prilikom posjete poljskog premijera beogradska štampa pisala je njegovo ime GEREK, a sarajevska GJEREK (poljski *Gierek*). Za oba načina ima dovoljno opravdanja: Beograđani su zanemarili umekšanost, a Sarajlije su je iskazali pomoću J. Naš pravopis predvidio je ovaj drugi način. Osobina je poljskog jezika da je on doveo umekšanost suglasnika do krajnjih granica. Zvuči paradoksalno, ali tačno je: time nam je donekle olakšana transkripcija. Ovo stoga što su u tome procesu neki umekšani postali *meki*, a mi u našem jeziku imamo takvih suglasnika.

Lakše nam je transkribovati poljsko *dziad* = [ɖad], *ciało* = [ɕalo] negoli rusko дедушка, тело ili češko *děd*, *tělo*. Zbog navedene osobine poljskog jezika nosioci našeg jezika imaju empirički utisak da je poljski *mek i šuštav*.

Poljski jezik pomjerio je artikulaciju umekšanih dentala S i Z. Oni su *izmijenili svoj kvalitet*, pa to više nijesu S-glas niti Z-glas, nego su oni sada Š-glas i Ž-glas. (Ovo za razliku od ruskog, gdje imamo sačuvane s-glas i z-glas: село = seló, зима = zimá). U poljskom jeziku to su oni isti glasovi što ih ima i naš jezik — u govorima hercegovačkog tipa: *šjutra*, *kišjelina*, *ižjelica* i sl. Šta je predviđeno u našem pravopisu? U položaju *ispred suglasnika* propisuje se zanemarivanje umekšanosti poljskih S i Z: *Swietochowski* = Svjentohovski, *Baška* = Baska itd. Isto se propisuje i za položaj na kraju riječi: Orłóś = Orlos. Za ovakve slučajeve ziblja je teško naći dobro rješenje. Međutim, kad se radi o navedenim poljskim suglasnicima u *intervokalnem položaju*, pravopisnoj odredbi možemo staviti ovakvu zamjerku: ona Š-glas pretvara u S-glas, a Ž-glas u Z-glas. Drugačije rečeno: fonetički nas udaljava od poljskog izgovora, a fonološki ne daje nam ništa. Bolje bi bilo da u našem tekstu pišemo: *Sjenkjevič*, *Zošja*, *Kažjo* i sl. nego *Sjenkjevič*, *Zosja*, *Kazjo* — kako to propisuje pravopis. Razlozi: 1. postojanje *ś* i *ź* u našim dijalektima, a 2. razlikovanje poljskih naziva od ruskih i 3. fonetička vjernost.

Još dva suglasnika zaslužuju poseban komentar: poljski jezik ima dva l-glasa, velarno (tvrdo) *ł* i meko *l*. Dijapazon između ova dva glasa stvarno se ne poklapa sa razmakom između našeg L i LJ. Ali naša dva navedena glasa odlična su zamjena za poljske suglasnike. Međutim, naš pravopis izjednačuje oba poljska suglasnika sa našim L. U donošenju takve odredbe odlučio je empirički utisak. Fonetika je bila nadređena fonologiji, umjesto da bude obrnuto. Reklo bi se čak da je otkazalo i fonetičko čulo sastavljača pravopisa. Moralo bi se bar ispred *l* pisati naše LJ: Tačnije bi bilo *Vjeljička*, *Ljida* nego *Vjelička*, *Lida* i sl. Preostaje nam još poljsko slovo RZ (jer zbilja se ne radi ni o kakvom zasebnom glasu). Ta se sekvenca izgovara kao pravo Ž i ničim se od njega ne razlikuje. Stoga ćemo u našem tekstu pisati JEŽI za poljsko *Jerzy*, VJEŽBICKI za poljsko *Wierzbicki*. Ovdje nam valja napomenuti da se kod nas često brka poljsko RZ = Ž sa češkim R = RŽ. A trebalo bi znati da je Poljak JEŽI, a Čeh je JIRŽI.

Kriterijum za vrednovanje pravopisnih odredbi koje se tiču ovih pitanja jeste sljedeći: jesu li iskorišćene sve mogućnosti koje nam nudi naš maternji jezik — da se sačuva što više važnih opozicija iz ostalih slovenskih jezika. Treba težiti ka što većoj fonetičkoj vjernosti, ali fonologija mora biti nadređena fonetici u poslovljima ove vrste.

РЕЗЮМЕ

Автор рассматривает ассимиляцию славянских слов в сербохорватском тексте. В основном он касается адаптации фонологической, а лишь изредка рассматривает ассимиляцию этих слов на морфологическом уровне. Как известно, славянские народы не достигли той взаимности культурной и литературной, о которой мечтали чешские „будители“ и хорватские „иллирийцы“. Тем не менее сотрудничество между отдельными славянскими народами никогда не переставало.

В наше время существует уже 12 славянских литературных языков. На Балканском полуострове функционирует теперь 4 языка: в Югославии 3 (сербохорватский, словенский и македонский), в Болгарии 1 — болгарский. Словенцы используют латинский шрифт, Болгары и Македонцы употребляют кириллицу а носители сербохорватского языка употребляют два алфавита. Среди восточных Славян формировались 3 литературных языка: белорусский, украинский и русский. Среди западнославянских народов формировались 5 литературных языков: в Чехословакии 2 — чешский и словацкий, в Польше 1 — польский, а в Чехословакии 2 — чешский и словацкий, в Польше 1 — польский, а в Немецкой Демократической Республике — 2 славянских языка: верхнелужицкий и нижнелужицкий. Все восточнославянские народы употребляют кириллицу, а все западнославянские народы используют латинский шрифт.

Автор даёт оценку, насколько удачны некоторые решения сербохорватского правописания. Как известно, орфография сербохорватского языка является фонетической. Именно с этой точки зрения автор даёт свои критические замечания относительно последовательного применения прокламированных принципов (фонетических) сербохорватского правописания. В частности автор ратует за то, чтобы русские названия содержащие смягчённые Л и Н передавать сербохорватским LJ и NJ. На пример, Koroļjov, Bunjin за русское Королёв Бунины, С другой же стороны, автор предлагает в польских названиях писать сербохорватские согласные Š и Ž вместо польских Ś, Ź. Его аргумент в том, что названные польские согласные представляют собой Ш-звук и Ж-звук (а не С-звук и З-звук, как это казалось бы в теперешнем написании.) На пример, Zośja, Kaźjo за польское Zosia, Kazio.

Вообще, автор считает, что в процессе перенимания славянских слов в сербохорватский текст мы должны стремиться максимальной верности, но одновременно мы не должны забывать, что в этом деле фонетика должна подчиняться фонологии.